

DOI: <https://doi.org/10.71404/tsjplec.2026.2>

ТРАНСФОРМАЦІЯ СВОБОДИ ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВІД АВТОНОМІЇ ВОЛІ ДО СУДОВОГО КОНТРОЛЮ

Наталія Геннадіївна КАПУСТНИК,

*канд. юрид. наук, асистентка
кафедри права Національного
аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
<https://orcid.org/0009-0009-5327-9192>*

Свобода договору є одним із фундаментальних принципів цивільного права, що забезпечує автономію волі сторін, можливість самостійного визначення змісту договірних зобов'язань і розподілу договірних ризиків. Водночас реалізація цього принципу обмежується законом, принципами добросовісності, розумності та справедливості [1, 7].

Запровадження в Україні воєнного стану істотно вплинуло на виконання договірних зобов'язань, спричинивши порушення логістичних ланцюгів, втрату доступу до майна, зміну економічних умов та зростання кількості спорів щодо зміни, припинення або належного виконання договорів [6, 8–10]. У цих умовах особливої актуальності набуває питання про межі реалізації принципу свободи договору та допустимість судового втручання у договірні правовідносини.

Сформована Верховним Судом практика свідчить, що воєнний стан сам по собі не є автоматичною підставою для невиконання, зміни чи припинення договору. Вирішальне значення мають доведення причинного зв'язку між воєнними обставинами та порушенням конкретного зобов'язання, а також оцінка добросовісності поведінки сторін і дотримання ними принципу справедливого розподілу договірних ризиків.

Метою тез наукової доповіді є аналіз сучасних підходів Верховного Суду до визначення меж реалізації принципу свободи договору в умовах воєнного стану, а також дослідження критеріїв судового втручання при зміні, припиненні та виконанні договірних зобов'язань.

Принцип свободи договору, закріплений у статтях 3, 6 та 627 Цивільного кодексу України [1], забезпечує автономію волі сторін щодо укладення договору, визначення його умов і розподілу договірних ризиків. Водночас реалізація цього принципу здійснюється в межах закону та загальних засад цивільного законодавства, зокрема добросовісності, розумності й справедливості.

Воєнний стан істотно змінив умови функціонування цивільного обороту, зумовивши зростання кількості спорів щодо виконання, зміни та припинення договірних зобов'язань [8–10]. Проте сучасна практика

Верховного Суду виходить із того, що воєнний стан сам по собі не змінює змісту принципу свободи договору і не є універсальною підставою для перегляду договірних відносин. Вирішальне значення мають встановлення причинного зв'язку між воєнними обставинами та невиконанням конкретного зобов'язання, оцінка добросовісності поведінки сторін і дотримання ними договірних та законодавчих процедур [3–6].

За таких умов відбувається не обмеження свободи договору, а зміна підходів до її реалізації. Судовий контроль спрямований на перевірку добросовісності поведінки сторін, наявності причинного зв'язку між воєнними обставинами та невиконанням зобов'язання, а також забезпечення справедливого балансу інтересів учасників договірних правовідносин.

На нашу думку, сформована практика Верховного Суду свідчить про конкретизацію меж реалізації принципу свободи договору в умовах воєнного стану. При цьому судовий контроль не підміняє автономію волі сторін, а забезпечує її здійснення відповідно до принципів добросовісності, розумності, справедливості та пропорційності.

Практика Верховного Суду, сформована після запровадження воєнного стану, виробила сталі підходи до вирішення спорів щодо виконання, зміни та припинення договірних зобов'язань. Ключовим критерієм є не сам факт воєнного стану, а доведення причинного зв'язку між конкретними воєнними обставинами та неможливістю або істотним ускладненням виконання договірного зобов'язання [3–6].

У справах щодо форс-мажору Верховний Суд виходить із того, що сертифікат Торгово-промислової палати України не має наперед встановленої доказової сили, а підлягає оцінці разом з іншими доказами. Суд враховує характер зобов'язання, фактичний вплив бойових дій на його виконання, а також дотримання сторонами процедур повідомлення та вжиття заходів щодо мінімізації негативних наслідків [2, 3, 6].

При застосуванні статті 652 Цивільного кодексу України Верховний Суд послідовно розмежовує інститути форс-мажору та істотної зміни обставин, наголошуючи на відмінності їх правових наслідків. Особливого значення набуває оцінка передбачуваності воєнних ризиків у разі укладення договору після запровадження воєнного стану [1, 4–6].

Визначаючи межі судового втручання у договірні правовідносини, Верховний Суд виходить із того, що зміна або розірвання договору є винятковим способом захисту, який застосовується лише за наявності передбачених законом умов. Суд не підміняє волевиявлення сторін, а перевіряє дотримання принципів добросовісності, справедливості та пропорційності [1, 5]. Особливого значення набуває оцінка передбачуваності воєнних ризиків. Якщо договір укладено після запровадження воєнного стану, сторони повинні були враховувати пов'язані з ним ризики, що, як правило, виключає можливість посилення

на ці обставини як на підставу для зміни договору відповідно до ст. 652 ЦК України [5].

На нашу думку, практика Верховного Суду свідчить не про зміну нормативного змісту принципу свободи договору, а про трансформацію механізму його реалізації в умовах воєнного стану. Автономія волі сторін зберігає фундаментальне значення, однак її реалізація дедалі більше пов'язується із судовою перевіркою добросовісності, пропорційності та справедливого розподілу договірних ризиків.

Отже, сучасна практика Верховного Суду формує комплексний підхід до реалізації принципу свободи договору, за якого автономія волі сторін поєднується із судовим контролем за дотриманням принципів добросовісності, справедливості та збалансованого розподілу договірних ризиків (табл. 1).

Таблиця 1. Основні правові позиції Верховного Суду щодо реалізації принципу свободи договору в умовах воєнного стану

№ справи (дата постанови)	Правова позиція	Значення для реалізації свободи договору
№ 910/15264/21 31.08.2022	Форс-мажор не має преюдиційного характеру	Свобода договору не звільняє сторону від обов'язку довести причинний зв'язок між воєнними обставинами та невиконанням зобов'язання.
№ 910/17639/21 16.08.2023	Розмежування форс-мажору (ст. 617 ЦК України) та істотної зміни обставин (ст. 652 ЦК України)	Реалізація свободи договору залежить від правильного застосування відповідного правового механізму захисту.
№ 910/332/24 10.10.2024	Судова зміна договору є винятковим способом захисту	Судове втручання у свободу договору допускається лише за наявності передбачених законом підстав та доведеного порушення балансу інтересів сторін.

Джерело: складено автором на основі аналізу практики Верховного Суду.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що правовий режим воєнного стану не змінив нормативного змісту принципу свободи договору, однак істотно трансформував механізми його реалізації та судового захисту. Практика Верховного Суду виходить із того, що воєнний стан сам по собі не є безумовною підставою для зміни, розірвання договору чи звільнення від відповідальності. Вирішальне значення мають встановлення причинного зв'язку між воєнними обставинами та порушенням конкретного зобов'язання, належне доказування і дотримання сторонами принципу добросовісності.

Обґрунтовано, що сучасна практика Верховного Суду демонструє еволюцію принципу свободи договору від переважно формального

розуміння автономії волі до моделі її реалізації під посиленням судовим контролем, спрямованим на забезпечення справедливості, пропорційності та збалансованого розподілу договірних ризиків.

Отже, практика Верховного Суду не обмежує свободу договору, а визначає сучасні підходи до її реалізації в умовах воєнного стану, забезпечуючи баланс між автономією волі сторін, стабільністю цивільного обороту та ефективним захистом цивільних прав.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 13. Ст. 52.
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 31 серпня 2022 року у справі № 910/15264/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078967> (дата звернення: 26.06.2026).
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 серпня 2023 року у справі № 910/17639/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113335881> (дата звернення: 26.06.2026).
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10 жовтня 2024 року у справі № 910/332/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122272668> (дата звернення: 26.06.2026).
6. Дайджест судової практики Верховного Суду щодо застосування форс-мажорних обставин як підстави для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язань. Київ: Верховний Суд, 2025. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/info_anons_daigest_oglyad/1902107/ (дата звернення: 26.06.2026).
7. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. Кн. 2 / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 640 с.
8. Голубєва Н. Ю. Договірне право «на війні». *Приватне право в умовах війни* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова, І. С. Давидової. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С. 32–36.
9. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Принцип свободи договору під час війни // *Договір як універсальна форма правового регулювання* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті академіка НАПрН України В. В. Луця (м. Івано-Франківськ, 4 квітня 2025 р.). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2025. С. 19–23.
10. Бондаренко О. О. Договірні відносини в умовах воєнного стану: теорія та практика. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 28–33.